

ÖĞRETMENLER ROMANCISI REŞAT NURİ GÜNTEKİN

Prof. Dr. Birol EMİL*

I

"Ben muallimliği aklıktan ölmek kabul etmişim. Hesabım doğru çıkmadı. Bu meslek bir gün aklıktan öldürebilir. Fakat ne ziyarı var? Değil mi ki benim gönlümün şefkate olan açlığını doyuracak, kendi hayatını başkalarının saadetine vakfetmek tesellisini bana verebilecek."⁽¹⁾

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatının büyük romancılarından Reşat Nuri Güntekin, **Çalığı** romanında kahramanı Feride'ye bunları söyler. Bu sözlerde birbirine bağlı üç plân vardır: Ferdî, meslekî, beşerî plânlar... Doğrudan Feride'nin hayat hikâyesine bağlı olan ferdî plân roman ilerledikçe meslekî ve beşerî plânlara doğru genişler.

Nişanlısının ihanetine uğrayan Dame de Sion mezunu İstanbullu Feride, başlangıçta sırf "maîşet" derdiyle, Anadolu'da bir köy öğretmenliğini kabul etmiştir. "Tedrisat-ı İbûdâiye Müdürü"nü bir İsviçre köyü gibi tasvir ettiği Zeyniler köyü cehaletin, sefaletin taassubun kâbusu içinde yaşayan insanları ve mekân şartlarıyla ona ilkin bir facia sahnesi gibi görünür. Fakat zamanla her şeye alışır, sonunda öğrencilerini, köyün insanlarını, hatta tabiatını sever. Bunlarda uğradığı aşk ihanetinin tesellilerini bulur. Ve bir gün, o biçare mini minilerin arasından Munisa adlı talihsiz bir yavruyu da evlât edinince, başlangıçta herşeye küskün ve kırgın olan bu genç "muallime" hayatla barışır, mesut olur. Ruhlarının ve kafalarının karanlığına bilgidan ziyade kendi sevgi ve şevkat ihtiyacından bir parça ışık vermek istediği o yavru ve bilhassa Munise'nin küçük varlığı, Feride'nin neredeyse bütün hayat meselelerini bir hamlede çözer. Fakat dahası var: "Kendi hayatını başkalarının saadetine vakfetmek" duygusu, ki ferdî hisleri aşan beşerî bir duygudur, Feride'ye öğretmenliğin asıl fazileti olarak görünür.

Meslekî plâna gelince, "Çalığı" romanının yukardaki cümleleri yalnız bir öğretmen genç kızın duygularını değil, öğretmenlik mesleğinin, başka hiçbir meslekte bulunmayan derin mânâsını, hatta hakikatini ortaya koyar. Bütün romanda bir "leit-motif" gibi tekrarlanan aslî duygu ve düşünce bu mânâ ve bu hakikattir. Bu itibardır ki romanda ferdî, meslekî ve beşerî olan her şey içiçe bir bütünlük teşkil eder. Bu bütünlük başka hiçbir meslekte yoktur. Öğretmenliğin bu derin mânâsı ve hakikati dururken, onu "kutsal meslek", "Tanrısal melek", "idealizm mesleği", "irfan ordusu fedailiği" v.s. gibi bir takım basma-kalıp sloganlarla vasıflandırmak mânâ ve "mefhum"u olmayan boş "lâfız"lardır. Bunu en iyi bilen ve çeşitli eserlerinde ortaya koyan sanatçımız Reşat Nuri Güntekin'dir. Onun canlandırdığı öğretmen tiplerinin olaganüstü, insan-üstü vasıfları yoktur? Onlar aile, çevre, devir hatta kendi yaratılış özelliklerinden soyutlanmamıştır. Bu tipleri canlı ve hakikaten insan kılan "meziyet" işte budur. Öğretmene bu bakış tarzı, Reşat Nuri'nin hem insan, hem de sanat anlayışını ifade eder. Başka roman ve hikâyelerindeki şahıslarda da görüldüğü üzere, onun roman kahramanları önceden hazır kalıplara dökülmüş, şematik tipler değildir. Onlar canlandırılırken hiçbir peşin hüküm saptanması, hiçbir mücerret fikrin nazariyesi, hiçbir ideolijinin zorlaması görülmez.

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1) *Çalığı*, İstanbul 1967, 14. baskı, s. 283.

Makalede zikredilen metinler romanın aynı tarihli baskısından alınmış, sayfa numaraları metinlerin sonunda gösterilmiştir.

Bunun içindir ki Reşat Nuri'nin şahısları kendiliklerinden ve hayatın içinde doğarlar. Onların okuyucuda yaşamışlar ve yapabilirler duygusunu uyandırmasının sebebi budur. Maceralarını okurken onlara bir gün, bir yerde rastladığımız veya rastlayabileceğimiz hissine kapılırız. Bu itibardır ki Reşat Nuri hakikatte bir "fiction sanatı" olan romanı bir hayat sanatı yapmayı başarmış nadir romancılarımızdandır. Nihayet onun sanatında büyük ve halis sanatın gerçeği vardır. Bu gerçek ferdi ile beşerîyi birleştirmek, ferdiyette beşerî olanı, beşerî olanda ferdiyeti bulmaktır. Okuyucunun Reşat Nuri'nin kahramanlarında kendini bulması, kendini onlarla "identifier" etmesi (aynileştirme) bundandır.

Ve yine bütün bunlardan dolayıdır ki, Reşat Nuri'nin öğretmenleri tek bir tipe, her zaman için idealist, mükemmel, hiç aksamayan, sürçmeyen, yanılmayan bir öğretmen tipine irca edilemez. Bu roman kahramanları bir nazariyetin veya doktrinin isbatına alet edilememiştir. Onun romanlarında öğretmenlere ve eğitim meselelerine geniş yer vermesi başkadır, öğretmeni her zaman yücelttiği, tek idealist kahraman tipi olarak öğretmeni gördüğü fikri yine başkadır.

Reşat Nuri'yi değerlendirirken çok defa düşünülen yanlışlık budur. Şimdiye kadar daha ziyade ikinci fikre dayandırılan bir iddia ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre kendisi de öğretmenlik, müdürlük, müfettişlik yapmış olan Reşat Nuri eserlerinde öğretmenleri daima yüceltmiş, hep idealist öğretmen tipini canlandırmıştır.

Reşat Nuri'nin bir <<öğretmenler romancısı>> olduğu fikri doğrudur. Nitekim Prof. Dr. Mehmet Kaplan, romancının ölümü üzerine yazdığı makalede onu "öğretmenler ve memurlar romancısı" olarak vasıflandırmıştır. Bu hüküm yukarda bahsedilen birinci husus ön plâna alındığında doğrudur. Fakat "yüceltme" hükmüne kadar varılınca haklı olarak bazı tereddütler uyanır. Gerek **Çalığışu** romanının ve onun öğretmen genç kız tipi Feride'nin prestijinden, gerekse **Yeşil Gece**'nin kahramanı Ali Şahin'e "Devrimci" çevrelerin atfettiği idealizmden gelen bu yaygın hükmü romancının bütün eserlerinde canlandırılan öğretmen ve idareci-öğretmen tiplerinden aynı isabetle çıkarmak ne dereceye kadar mümkündür? Bu sorunun tam cevabı, ancak Reşat Nuri'nin bütün romanları gözönünde bulundurulmak, hatta onları tek bir romanmış gibi incelemek suretiyle verilebilir.

Bu yapılırken hareket noktası şudur:

Reşat Nuri'nin anlayışına göre öğretmen de bir insandır. Onun da şahsiyetinde her insan gibi pek çok zaaf ve meziyet vardır. O ne cehennemden fırlamış bir ifrittir, ne de melek kanatlarıyla bulutların üstünde rüya gören semavî bir mahluktur. Hülâsa insandır. Meslek içi ve meslek dışı bir yığın meselesi vardır. Aile, çevre, geçim problemleri mevcuttur. Sever yahut ıstırap çeker, sevilir yahut nefret edilir, başarılıdır yahut başarısızdır, yükselir yahut düşer, bilgiyle, sevgiyle, ikna yoluyla yahut zorlayarak çevresini değiştirmek ister. Reşat Nuri'nin öğretmene ve öğretmenlik mesleğine bakış tarzını iyi anlamak için bu noktaların gözönünde bulundurulması gerekir.

Reşat Nuri'nin 19 romanından üçünde aslî şahıslar (**Çalığışu** - Feride; **Yeşil Gece** - Ali Şahin; **Kan Davası** - Ömer) ile bir romanın ikinci plandaki şahsı (**Acı-mak** - Zehra) öğretmendir. İlk anda şu düşünülebilir: Eğer bir romancı, otuz beş yıllık romancılık hayatında sadece üç eserine aslî şahıs olarak öğretmeni seçmişse onu kategorik bir hükümlerle "öğretmenler romancısı" diye vasıflandırmak doğru değildir. Gerçi roman sanatında istatistiğin bir önemi yoktur. Sayı değer demek değildir. Romanlarda şahıs tipolojisinin mânâsı başkadır. Bu tipoloji tekerrür eden roman şahıslarını tiplere irca etmek demektir. Bir veya birkaç romana bakılarak verilen hüküm yanlıştır. Reşat Nuri öğretmen tiplerini aslî şahıs, ikinci, üçüncü plânda gelen veya birkaç cümleyle canlandırılan "episodik figürler" mahiyetindeki şahısları hemen hemen bütün romanlarına yayarak onlar hakkında verilecek tek ve kesin bir hükmü peşinen önlemiştir. Öğretmenler arasında, yalnız meslek bakıma-

dan yüceltilmiş tek bir tipe rastlanmamasının, aralarında insan olarak iyiler kadar kötülerin de bulunmasının, onların özel hayatlarını, çevreleriyle münasebetlerini, temsil ettikleri fikirler ve değerler itibariyle birbirinden farklı olmalarının sebebi budur. Böylece tek bir "öğretmen tipi" değil, pek çok "öğretmen karakteri" görülür ki doğru olan budur, hatta onları "canlı" ve "hayatî" kılan karakteristik de budur.

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında canlandırdığı asli öğretmen tiplerinin başında **Çalığışu**'nun Feride'si vardır.

II

<<ÇALIKUŞU>> Romanı: ÖĞRETMEN FERİDE

Çalığışu romanı (1992) Cumhuriyet devri Türk edebiyatında, hatta bütün Yeni Türk Edebiyatı'nda nadir rastlanan bir şöhrat kazanmış, Türk cemiyetinin okur-yazar her tabakası tarafından sevilerek okunmuştur.

Roman devrin edebiyat hayatı ve tarihî şartları içine yerleştirildiği zaman bu vâkıa daha iyi görünecektir. Burada yeni bir değerlendirmeye gitmeden bu konuda daha önce yapığım müşahedeleri tekrarlayacağım:

Cumhuriyet devri Türk edebiyatının en çok okunan, en çok sevilen, eserleri en çok baskı yapan romancısı odur. Başka hiç bir Türk romancısı ilk eserinden - **Çalığışu**- itibaren her tabakadan okuyucu arasında onun kadar geniş sempati uyandırmamış, onun kadar yaygın bir şöhrete kavuşmamıştır. Küçük dereceli memurdan ve hükümet başkanına, lise öğrencisi ve ilkokul öğretmeninden üniversite profesörüne kadar Türkiye'de okuma yazma bilen farklı sosyal grupların ve kültür tabakalarının roman okuyucusu sıfatıyla üzerinde birleştikleri tek romancımız Reşat Nuri Güntekin'dir. Bu mesut birleşmenin Türk kültür tarihi ve Türk roman sosyolojisi bakımından derin bir mânâsı vardır. Bu mânâ asırlık bir kültür ve cemiyet meselesinin çözümü demektir. Yüz elli yıldır bulaştıkça bir kültür yabancılaşmasına uğrayan Türk aydını karşısında Türk halkının kapıldığı çekingenlik ve içe kapanma bugün de ortadan kalkmış değildir. Ancak büyük fikir ve edebiyat adamları bu ikiliğe son verebilirdi. Reşat Nuri kendi sahasında işte buna muvaffak olabilen tek Türk romancısıdır. Ve çok dikkate değer bir hadisedir: Bu işi romancılığının daha başında, tek bir eseriyle, **Çalığışu** romanıyla başarmış ve bu başarısını sonuna kadar devam ettirmiştir.

Bir konuşmasında söylediğine göre, Reşat Nuri, **Çalığışu**'nu o zamana kadar halkın kötü gözle gördüğü kolejli, kültürlü, serbest tavırlı, neşeli İstanbul kızlarına karşı bir sempati uyandırmak maksadıyla yazmış, Feride tipini bu düşünceyle yaratmıştır:

"O zaman genç kızlarda neşe ve serbestlik iyi alâmet sayılmazdı. Ecnebi mekteplerinde, yahut ileri aile muhitlerinde yetişmiş tek tük kızlar iyi gözle görülmez, fena aile kadını, fena vatandaş, fena insan olma namzet sayılırdı. Ben, **İstanbul Kızı**'nda (Çalığışu,) büyük bir çocuk demek olan bir genç kızda biraz tahsil, biraz neşe, hafiflik ve serbestliğin pek korkulacak bir şey olmadığını, böylelerinin - zamanı gelince- yahut hayatın müşkül saatlerinde kendilerini en ağırbaşlılardan daha iyi çekip çevireceklerini göstermek istiyordum. Gerçi, uydurma bir vaka demek olan tiyatro ve roman, netice itibariyle, hiç bir realiyeyi ispat hakkı verilmemiştir. Fakat bahsettiğim tarzda insanlara karşı bir sempati uyandırmak da herhalde bir kâr olacaktı."

Bu romancının kanaatidir. Ancak romanın ana fikrini başka özelliklerinde aramak lâzımdır.

Çalığışu Feride'nin Türk edebiyatında yeni bir genç kız tipi olduğu muhakkaktır. Fakat daha fazla muhakkak olan bir başka şey vardır. Romanın ve romancının gerçek "action"u bu "başka şey" dedir.

Feride'nin yeni bir genç kız tipi olması, karakter ve şahsiyet vasıflarından zi-

yade içine girdiği taşra çevrelerinin çeşitlilik ve zenginliğinden gelir. Bu çevrelerden ve onların yığın yığın şahıslarıyla münasebetlerinden soyutlandığı takdirde Feride'nin ne karakter ve şahsiyeti, ne idealizmi, ne aşkı, ne de hayat macerası mânâlıdır. İstanbul'da uğradığı aşk ihanetini bir kaçışla unutmak için zoraki öğretmen olan, Anadolu'ya giden ve sonunda o sünepe nişanlısına dönen bir genç kızın macerasında hiç bir romanesk yoktur ve roman konusu olarak bundan daha alefâde bir aşk macerası düşünülemez. Onun içindir ki Feride'nin şahsiyetini, hayat macerasını, hatta sonradan o kadar benimsediği öğretmenlik mesleğini mânâlı kılan kendi kendisinden ziyade romancının onu dolandırdığı Anadolu şehirleri, kasabaları, köyleri ve oraların her tabakadan her çeşit örf, zihniyet ve davranıştaki insanlarıdır.

İşte Feride'nin yeni bir genç kız tipi olması kadar, hatta ondan da fazla muhakak olan gerçek budur: Anadolu'nun pek çok meselesiyle, bir yığın cemiyet, çevre ve insan manzarasıyla en geniş ve zengin bir şekilde ilk defa Türk edebiyatında görünmesidir. Feride tipi bütün sevimliliği, sağlam karakter ve şahsiyeti, yıkılmayan irade gücü, sadakati, aşk ve duygu zenginliği ile bu geniş sosyal zemin üzerinde yükselir. Böylece Türk edebiyatı sağlık ve aşırılığa düşmeden en bereketli şekilde "memleket edebiyatı" çığırına girer. Feride'nin ne şahsiyeti, ne de aşk macerası tek başına o kadar geniş ve değişik bir roman çerçevesini gerektirmez. Ancak şâirin şu mısralarda bahsettiği masalı bilen bir romancı ilk defa **Çalığışu** gibi bir eser verebilirdi:

"Başka sanat bilmeyiz, önümüzde dururken
Söylenmemiş bir masal gibi Anadolumuz
Arkadaş! Biz bu yolda maniler tuttururken
Sana uğurlar olsun, ayrılıyor yolumuz."

(Faruk Nafiz Çamlıbel - <<Sanat>>

İşte "söylenmemiş bir masal" gibi yeni bir iklim, yeni bir âlem keşfedilirken öylesine bir çeşitlilik ve zenginlik tanıtılabildi. **Çalığışu**'nun ve Reşat Nuri'nin hakikî mânâda aksiyonu budur.

Bugün çok tabii görünen bu değişme 1922'lerin Türkiye için kelimenin en geniş mânâsıyla bir aksiyon, bir edebî inkılâptı. Hatta İstanbul'da sıkışıp kalmış olan alafranga Servet-i Fünûn romanından sonra gerçek bir "sosyal edebiyat ihtilâli" idi. Bunun mübâlâğa olmadığını anlamak için 1922'ler Türkiye'nin durumu düşünülmalıdır. Millî Mücadele Anadolu'nun sadece dış düşmanlara karşı değil, İstanbul'a karşı da savaşıydı. Oradan kaçan pek çok Türk aydını ateş hatlarından Anadolu'yu ilk defa görüyordu. Sosyal plândaki bu değişmenin edebiyatta akissiz kalması mümkün değildir. Esasen Tanzimat'tan beri cemiyette, insanda ve fikirlerde başlayan değişmeler önce edebiyat dışında hazırlanmış, daha sonra edebiyata mal olmuştur. Bu itibarla Türk romanını, hatta bir zihniyet ve muhteva meselesi olarak Türk edebiyatını İstanbul'dan dışarı çıkarmak, ona yeni bir dinamizm vermek için ancak **Çalığışu** çapında, o genişlik, o yoğunluk ve kesinlikte bir çıkış, böyle bir hamle, tek kelimeyle **Çalığışu** gibi bir aksiyon lâzımdı. Reşat Nuri işte buna muvaffak olmuştur. Türk edebiyatında "Anadoluculuk" yahut "memleket edebiyatı" çığırının başında Reşat Nuri Güntekin vardır.

Daha önceki denemeler dar bir çerçevede ve el yordamıyla idi. Ahmet Midhat Efendi'nin **Bahtiyarlık**'ı, Nâbizâde Nâzım'ın **Karabibik**'i, Mizancı Murad Bey'in **Turfanda mı, yoksa Turfa mı** romanı, Refik Halid'in **Memleket Hikâyeleri** ve Faruk Nafiz'in **Han Duvarları** şiiri hamlesiz açılışlardı ve dar bir realizmin sınırlarında kalmıştı. Sadece Murad Bey'in romanındaki Zehra Hanım Feride'yi hatırlatan geliştirilmemiş bir genç kız ve kadın tipidir.

Feride gibi Fransızca bilen, piyano çalan, köyde öğretmenlik yapan bu kadın kahramanı, Murad Bey "İstikbal Türkiye" dediği yeni Türkiye'nin ideal kadın tipi olarak tasavvur etmiştir. İmparatorluk Türkiye'sinde böyle bir tip henüz sosyal hayata girmemişti. Bunun için Murad Bey, erkek kahramanı Mansur gibi onu da "Turfanda"

bir tip, sonraki benzerlerinin ilk örneği, kendi ifadesiyle "nümûne-i imtisâl"i olarak yaratmıştır.

Gerçi Yahya Kemal II. İnönü Zaferi'nden sonra yeni bir Türk edebiyatının Anadolu'dan doğacağını müjdelemişti. ⁽²⁾ İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya zaferi bildiren telgrafını yazdığı Metristepe sadece bir savaş meydanına değil, bütün Anadolu'ya, bütün Türkiye'ye daha da önemlisi, geleceğin Türkiyesine bakıyordu. Yeni bir ruh buradan doğacaktı. O zamana kadar Türk edebiyatına İstanbul'un Çamlıca tepesinden (Tanzimat nesli) ve Tepebaşı'ndan (Servet-i Fünûn nesli) bakan gözler hâkimdi. Bundan böyle Türk edebiyatçıları Metristepe'nin, yani Anadolu'nun hür ufuklarından Türkiye'ye bakacaklardı. Bu itibarla ben, Reşad Nuri'nin kahramanını İstanbul'dan Anadolu'ya geçirmesini ve bir çeşit sosyal anket yapar gibi orada doluşturmasını ferdi bir macera değil, Türkiye'de büyük bir sosyal değişimin ve kültür değişiminin Türk edebiyatına aksetmesi olarak görüyorum. Türk romanı **Çalılıkusu** ile geniş ve kati bir hamle yaparak İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş, önceki eserlerin mekân darlığından doğan o varlık azabından, o iç sıkıntısından bu sayede kurtulmuştur. Türk kültür ve edebiyatında ilk defa gerçekleşen "sosyal transandans" budur. Millî edebiyatın asıl hedefi olan memleket edebiyatı varlığını bu "aşma"ya borçludur. Sonraki yıllarda sosyal realist ve sosyalist realist köy romancıları Türk edebiyatını basmakalıp köy ve köylü romanlarıyla boğar gibi istilâ edinceye, hatta daha sonraya kadar Türk romanı Reşad Nuri'nin **Çalılıkusu** ve öteki romanlarıyla geniş bir nefes almıştır.

Çalılıkusu'nun ne kadar tam zamanında bir ihtiyaca cevap verdiği de düşünülmelidir. İstanbullu Feride'nin Anadolu'da karşılaştığı her çetin güçlüğü biraz daha vekarlı, haysiyetli, iradeli yenişi sanki Anadolu mücadelesinin yeni bir zaferiydi ve 1922'lerin Türk okuyucusu edebiyatta da böyle bir zafere fazlasıyla muhtaçtı. O yıllarda cepheleler yeniden toparlanmak üzere düşerken, muharebe meydanlarında ölüm kasırgaları dönemeçler yaparken, şehit kanları yerde savrulurken bir kurtuluş ümidi bekleyen Türk insanı Feride'nin macerasını günü gününe heyecanla takip ediyordu. İlk mektep muallimi, gündüz okuldaki masasının gözüne bıraktığı **Çalılıkusu**'nu gece isli idare lambasının ölgün ışığında ümitle okuyor, cepheye hareket eden Türk subayı ve komutanı erzak ve mühimmatının arasına **Çalılıkusu**'nu da okuyordu. Bir milletin edebiyatında, pek az eser trajik bir devrin, bir kader saatinin bütün bekleyiş, ümit ve heyecanlarıyla bu derecede içten birleşmiş, onlara cevap vermiş, devrine bu kadar mal olmuş ve öylesine yaygın bir ümit psikolojisi vücuda getirmiştir.

Türkiye'de ve Türk edebiyatında 67 yıl önce meydana gelen mesut hadise işte budur. ⁽³⁾

Edebiyatta devir - şahsiyet - eser bir bütündür. Edebiyat araştırması doğrudan doğruya eser üzerinde derinleşen iç-tahlile dayandığı kadar bu bütünlüğü de gözönünde bulundurmaya zorundadır. Ancak böyle bir "contexte" sayesinde ki çok defa şahsileşen, hatta keyfileşen hükümlerden nisbeten objektif değerlendirmelere yükselmek mümkündür. Kaldı ki edebiyatta verilecek hükümler tam bir "objektivité"yi haiz olamaz. Çünkü edebiyatın objesi -edebî eser ve kahramanları- de, süjesi -onu yaratan sanatkâr, değerlendiren okuyucu, araştırmacı, tenkitçi - de insandır. İnsanın olduğu her yerde "subjektivité" kendiliğinden işe karışır. Edebî eserin özelliği, güzelliliği ve etkileyciliği de zaten buradadır.

Bu düşünceleri **Çalılıkusu**'nun aslı tipine de uygulayabiliriz. Feride edebiyatımızda yeni bir genç kız tipidir. Onun bir roman kahramanı olarak Türk okuyucusu tarafından hemen benimsenmesinin sebebi, her şeyden önce, aydın bir genç kız psikolojisini ilk defa en sübjektif şekilde temsil etmesidir. Bu psikolojide, iddiaların

²⁾ Üç Tepe, Dergâh, c.I, nr. 1,15 Nisan 1337/1921, s. 1-2.

³⁾ Prof. Dr. Birol EMİL, Reşad Nuri Güntekin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.5-6, 11-15.

aksine, aydın bir genç kızın öğretmenlik mesleğine bağlı duygu, düşünce ve ruh halleri pek az yer tutar. Bu itibarla başta zikrettiğim parça bütün romanda adeta bir istisnadır. Kaldı ki bizzat romancının tasavvurunda Feride, idealist bir öğretmen tipi olarak doğmamıştır. Reşad Nuri'nin onu hangi düşünceyle yarattığı yukarda zikredilen kendi ifadelerinden daha iyi anlaşılır.

Nitekim Feride öğretmenliğe bir "kariyer" olarak başlamamıştır. O bu mesleği acı bir tesadüfe borçludur. Dame de Sion'u bitirip evlilik hazırlıklarına başlamışken düğüne birkaç gün kala, bir kadın, köşke gelerek Feride'ye nişanlısı Kâmran'ın bir aşk mektubunu verir. Kâmran o sıralarda sefaret kâtupliğiyle bulunduğu İsviçre'de Münevver adlı bir kadına aşık olmuştur. Kâmran'ın "sarı çiçeğim" diye hitap ettiği Münevver Hanım'a yazdığı şudur: "Gönlüm boştu. Sevmeğe ihtiyacım vardı. Sizi uzun, ince vücudunuzla, menekşe gözlerinizle karşımda görünce her şeyin rengi değişti" (s.95).

Böylece "sarı çiçek" romanını öğrenen Feride müthiş bir izzetnefis yarası ve hayal kırıklığı içinde hemen o akşam köşkü terkeder, İstanbul'dan kaçmaya karar verir. Feride kolej diplomasının kendisine sağladığı tek yaşama imkânı olan öğretmenliğe bu kaçışla başlar. Öğretmenlik onun için bir kaçış ve kurtuluşun, aşk ihanetinden, geçim derdinden, ferdî ızdıraplardan kaçıp uzatlara, çok uzaklara sığınmanın tek imkânıdır. Ama kendisinin de söylediği gibi "hesabı doğru çıkmaz". Sonunda öğretmenliği ferdî ızdırap ve fakirliği unutturan yüksek bir değer ve bir yaşayış tarzı olarak benimser.

Görülüyor ki, öğretmenlik Feride'de bir ideal mesleği değildir ve o ömrünü bu mesleğe adamamıştır. Onun içindir ki, yukarda, Feride tipinin aydın bir öğretmen genç kızın meslekî hayatını değil, bir genç kız psikolojisini aksettirdiğini söylemiştim. Fakat bu psikoloji Cumhuriyet Türkiyesinin genç kızları arasında birdenbire ve hiç umulmadık şekilde bir meslek idealizmine dönüşmüştür. Bu tesirin ve bu büyük değişimin Türk edebiyatında başka hiç bir örneği yoktur. Edebiyat ile hayat ve cemiyet arasındaki "contextuelle" (bütünleşme ve karşılıklı tesir) münasebet budur. Türk edebiyatında başka hiçbir romancı, hiçbir eser, hiçbir roman kahramanı bu sosyal tesiri uyandıramamıştır. Ferdî bir psikolojinin, yahut <<romanesk>> bir ferdî >>yaşantı<<nın böyle bir sosyal idealizm şekline girmesi, sonradan onu örnek alan Türk cemiyetinde, öğretmenliği bir meslek ideali olarak benimseyen canlı örneklerin gitgide çoğalması hakikaten şaşırtıcıdır. Ben, bu vâkıayı, bir edebiyat gerçeğinin, "romanlara has realite"nin (réalité romanesque) "myte"e dönüşmesi olarak izah ediyorum. Esasen edebiyatın gücü de buradadır. Büyük edebiyatçılar ya tarihten gelen mitleri yeniden canlandırırlar, yahut yeni mitler icat ederler. Yahut da başka bir şey yaparlar: Sonradan "mitleşen" kahramanlar yaratırlar. Bir efsane kahramanı gibi vücuda getirdikleri bu tipler zamanla bir cemiyet realitesi haline gelir. Unutmayalım ki mitler, insanlığın bu efsanelişmiş hayalleri daima hakikatlerden daha tesirli olmuştur. Kaldı ki yeni bir devlet ve cemiyet yaratılırken o millete ait eski ve yeni mitlere ihtiyaç vardır.

Aynı vâkıa öğretmen Feride tipi için de doğrudur. Roman 1922'de yayınlanmıştır? O tarihten itibaren Feride'yi örnek alan yüzlerce ve yüzlerce genç öğretmen Türk kıızı yetişmiştir. O halde Feride tipi, romandaki hakikatiyle değil, daha ziyade etrafında çarçabuk teşekkül eden "mit" vasıtasıyla asıl tesirini göstermiştir. Aşağıdaki müşahedeler bunu kendiliğinden doğrular.

"Çalığısu kitap halinde çıktığı günlerde yazdığım bir makalede Halit Ziya'nın **Aşk-ı Memnu**'undaki Nihal ile Feride arasında şöyle bir paralel yapmışım: 'Feride, demişim, adalı bir Nihal'dir.' Meğer ne kadar eksik ve paradoksal bir mütalâada bulunmuşum. Bunu hemen aynı tarihlerde, kafile kafile nârin ve nazlı şehir kızlarımızı uzun topuklu iskarpinlerini ellerine alıp ipek çoraplı ayaklarıyla Anadolu dağlarını aşarken gördüğüm vakit anlamışım. İç sıkıntılarını avutmak için ki-bar ve zengin babasının payton ile Büyükkada'nın çamlıklarında gezinen sırma saçlı,

beyaz yeldirmeli Nihal Hanım'la o genç kızlar arasında Ecevit'in uçurumları kadar derin bir fark vardı. Ben, bunlara, olsa olsa, Feride'nin arkasından Anavatan ufuklarına doğru kanat açıp uçuşan Çalığış'ları diyebilirdim. Belki, onların hepsini bu ulvî maceraya, Feride'de olduğu gibi bir aşkın hayal inkisarı atmış değildi. Fakat, ayakları sürçmeden, başları dönmeden, her müşküle göğüs germek azmi ile hayat mücadelesine girişmek cesaretini mutlaka Feride'den öğrenmiştiler" (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) (4).

"Servet-i Fünun Devri'nde birçok gençler, upkı Ahmet Cemil gibi duymağa, düşünmeğe, ifade, etmeğe yeltendiler. Bunlardan birini gören 'İşte bir Ahmet Cemil tipi daha!' derdi. Çalığışu yazıldıktan sonra, bütün genç kızlar birer Çalığışu kesildiler. Edebiyatın hayat üzerindeki müessirliğine en iyi misaller, Ahmet Cemil ile **Çalığışu'dur**" (Ziya Gökalp) (5).

"Türk devriminin ertesinde, yurdun yoksul çevrelerine yayılan kız öğretmenler, gittikleri uzak kasabalarda, köylerde Feride'nin başından geçenleri okuyarak onda bir alınyazısı ortağı görüyorlardı. **Çalığışu** onların dayanma güçlerini artırıyordu. Onun etkisi bu kadarla da kalmamış, bizde kadın özgürlüğünün bir çeşit öncüsü olmuştu. Birçok kızlarımız, karşılaştıkları güçlükleri, bir iştutarak yenmenin örneğini Feride'den almışlar, kendilerine güveni ondan öğrenmişlerdi" (Cevat Dursunoğlu). (6)

Bu tesire dair Reşat Nuri'nin de bir hatırası vardır.

Kendisiyle yapılan bir mülâkatta "-Romancılarımızın cemiyette tesiri oldu mu? Bunu bizzat müşahede ettiniz mi?" sorusuna romancı o ince istihzasiyle şu cevabı verir:

"-Bir tanesini hem de korkunç bir şekilde müşahede ettim: Yoldan çıkmış bir muallime için tahkikata girmiştim. Kadıncağızın elle tutulur tarafı kalmamıştı. Beni görünce:

-Ben ve benim gibiler sizin yumurcaktığınız, **Çalığışu'nun** kurbanlarıyız. Zannettik ki insan fedakârlık ve ideal yolunda giderse Feride gibi muhakkak saadete erişir. Biz de o yolu tuttuk. Ama işte böyle olduk, dedi." (7)

Çalığışu romanının kahramanı ferdî özellikleri dışında devrin "temsili tip"i midir? Bu sorunun cevabını Prof. Dr. Mehmet Kaplan zikredilen makalesinde şöyle vermiştir:

"Eski çağların ideal tipi destan kahramanları, orta-çağların veliler ve veliye benzeyen âşıklar, yeni-çağların ideal tipi ise öğretmenlerdir.

Türk cemiyetinde Feride gibi ferdî hayatlarında bedbaht olmuş, fakr u zaruret içinde yaşayan, fakat çocukların ve gençlerin temiz ve ulvî ruhlarında içtimâî ve beşerî idealin ışıklarını yakan binlerce ve binlerce öğretmen vardır. Reşat Nuri yeni Türk cemiyetinin en büyük kahramanı olan öğretmeni keşfetmiştir." (8)

Ben bu mesut keşfin mânâsını, yukarda belirttiğim gibi, Feride'nin zamanla Türk cemiyetinde mitik bir şahsiyet haline gelmesine bağlıyorum. **Çalığışu'nun** tefrika edildiği yıl 1922'dir. Onun nasıl tam zamanında bir devrin ve bir neslin ihtiyacına cevap verdiği, en köklü sosyal ve kültürel değişmelerin hemen eşliğinde yer aldığı görülür. Yukarda zikredilen yazarların müşahedeleri bir defa daha hatırlansın.

Cumhuriyet'le başlayan bu sosyal ve kültürel değişmenin edebiyat tarihimizdeki adı "memleket edebiyatı"dır. Cumhuriyet Devri Türk edebiyatının ilk safhasından itibaren bu akımın başında **Çalığışu** ve öteki romanlarıyla Reşat Nuri Günte-

4) Tercüman, 14 Ocak 1956.

5-6) Konur Ertop, <<Reşat Nuri'nin bir romanı>>, Hürriyet - GÖSTERİ, Aralık 1989, nr. 109, s.11.

7) Sermet Sami Uysal, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1954.

8) "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı: Reşat Nuri", İstanbul, Şubat 1957, s.4-7.

kin yer alır. **Çalıkuşu** romanının, dolayısıyla öğretmen Feride tipinin buradaki rolü, Tanzimat'tan beri gitgide derinleşen halk-aydın uçurumunu adeta bir hamlede kapatmasıdır. Daha önceki denemeler acemice bazı açılışlardan ibaretti. İlk defadır ki, kolej mezunu, yabancı dil bilen, piyano çalan, bütün öğretim hayatı sözlerin nezaretinde, org sesleri, katolik ilâhileri, günlük kokuları, haç ve Meryem tasvirleri arasından geçen halis bir Türk kıızı, tesadüflerin sevkiyle de olsa, ücra bir Anadolu köyünde öğretmenlik yapar ve geriliğin, sefaletin, cehaletin, taassubun kararttığı ruh-lara kendi ruhunun ve kafasının ışıklarını aksettirir. Feride yabancı bir kültürün kuvvetle etkili olduğu bir çevrede yetiştiği halde, kendi insanına, cemiyetine, onun değerlerine "yabancılaşma" -aliénation- mıştır. Feride bizimdir ve bizdendir. **Çalıkuşu** romanının ve roman kahramanının o kadar çok sevilmesinde bu "bizden" oluşun mühim bir rolü vardır. Bu rol, Feride'nin taşra çevreleriyle, oraların her tabakadan her örf ve zihniyetten insanlarıyla kurduğu münasebetlerde daha iyi görülür. İstanbullu kolej mezunu bu genç kız öğretmenliğe başladığı Zeynel köyünde, ilk günler şifasız sandığı aşk yarasının daha da kararttığı bir kâbus içinde yaşarken zamanla her şeyi ve herkesi sever. Öğrencilerini benimser, kendine karşı çekirgen davranan köy kadınlarıyla, onların günlük işlerine yardım edecek kadar dost olur. Formasyonunu yabancı bir dilin ve kültürün yaptığı, imparatorluk başkentinde yetişmiş bu genç kız köy çevresine uzaktan ve yukardan bakmaz. Aydın Feride'yi o zamana kadar Türk edebiyatında ve Türk cemiyetinde yeni bir genç kız ve öğretmen tipi yapan işte bu davranış tarzıdır. Aydın ile halk, hem en sefil geçim ve en bâül eğitim şartları içinde yaşayan köylü tabakası arasında sevgi, şevkat, merhamet, fedakârlık gibi duygulara dayanan bir münasebet kurulmuş olması yalnız Türk edebiyatında değil, Türk cemiyetinde de gerçek bir sosyal değişimin ve kültür değişiminin başlangıcıdır. Bu vâkıa Türk roman sosyolojisi bakımından da araştırılmaya değer bir konudur. Tanzimat'tan beri bir türlü halledilemeyen halk-aydın, yahut köylü-şehirli aydın tezdadı öğretmen Feride'nin şahsiyetinde ve aksiyonunda bir çözüme kavuşmuştur. Esasen bu tezdadı ancak büyük fikir ve edebiyat adamları ortadan kaldırılabildi ki, işte Reşat Nuri Güntekin ve onun kahramanı öğretmen Feride hiçbir idealizm iddiası gütmeyen, fanteziye kapılmadan, doktrin fikrine saplanmadan, çevresinde tepki uyandırmadan bunu başarmıştır. Bu kitap, ilmi metod ve kuru bilgi meselesi değildir. Her şeyden önce öğretmenin mizaç, karakter ve şahsiyeti meselesidir ve çevre karşısında alınan tavır demektir. Bir kelimeyle "eğitim" işidir bu.

Öğretmen Feride bu problem' nasıl çözmüştür?

Edebiyatta beşerî yani sosyal çevre ile insan arasındaki münasebet hususî bir varlık kategorisi teşkil eder. İnsan çok defa kendi varlık şuurunu yeni mekânlar ve çevreler içinde idrak eder. Şahsiyet faktörü tek başına değildir. Onu çeviren sosyal mekân ve bu mekân içinde cereyan eden "an" ve "situation"lar yeni davranış tarzları vücuda getirir. Çevre ile çatışma veya uzlaşma, hayatta olduğu gibi edebiyatta da şahısların kaderini kuvvetle etkileyen en önemli faktördür. Öğretmen Feride tipi yaşadığı değişik çevrelerde -ki bunların Anadolu taşra çevreleridir- başlangıçta yadırgansa bile daima uzlaşmayı aramış, bunun için başarıya ve mutluluğa kavuşmuştur. Gerçi cemiyet ona zaman zaman musallat olmuştur. Fakat o daima sağlam karakteri, sevgi, şefkat, müsamaha, anlayış, ahlâk ve vekar gibi derin beşerî duyguları, sevimli, hassas, uyumlu, neşeli, iradeli, serbest mizacıyla her şeye ezilmeden ve düşmeden mukavemet etmiştir. Ahlâk ve karakteri kadar sarsılmaz bir irade gücü yalnız ve kimsesiz bir genç öğretmeni o devirde ve o şartlarda bile ayakta tutmuştur. Bütün bu vasıflar her şeyden önce öğretmenin şahsiyetini vücuda getiren üstün meziyetlerdir ve kitap, bilgi, metod, hatta ideal işi değildir. Kendisi de öğretmen olan romancı gerek bu eserinde, gerekse diğerlerinde bir öğretmen için bu vasıfların varlığını daima ön plânda tutmuştur. Ona göre öğretmenlik bilgi işinden ziyade bir şahsiyet ve karakter meselesidir. Feride girdiği çok çeşitli çevrelerde önce

bu vasıflarıyla başarılı olmuş, hem eğitim meselesini, hem de kendi hayat meselelerini çözmüştür.

Romanda tasvir edilen uzak taşra çevrelerinin -imparatorluk aydınının zihniyetine göre İstanbul dışındaki her yer taşradır- şartları düşünülürse öğretmen Feride'nin ne kadar büyük bir işi başardığı daha iyi anlaşılır. Hiçbir eğitim, kültür ve medeniyet ışığının sızmadığı Zeyniler köyü nasıl bir yerdir? İnsan ile mekân, şahsiyet ile "an" ve "situation" arasındaki münasebeti Türk edebiyatında başka hiçbir romancı hem kahramanına, hem de okuyucusuna bu kadar derinden hissettirmemiştir.

Feride Zeyniler'e bir Boğaziçi köyü hayaliyle gider. Fakat işte gerçek:

"Araba, inişli, yokuşlu dağ yollarına girmişti; kâh kurumuş sel çukurlarından geçiyor, kâh boş tarlaların, bozulmuş bağların kenarlarını takibediyordu. Seyrek fasılalarla tektük köylülere, yorgunluktan inler gibi sesler çıkaran kağnılara, sırtlarında çalı demetleri taşıyan çıplak ayaklı kadınlara tesadüf ediyorduk.

İnce bir bağ yolunda eşkiya gibi korkunç kıyafetli, uzun bıyıklı iki jandarma geliyordu. Yanımızdan geçerken arabacıya:

'Selâmün aleyküm' dediler, dik dik bana baktular.

Akşam yaklaşıyor, güneş ağır ağır tepelere çekilirken boğazlara karanlık çökmeğe başlıyordu.

Yol, hâlâ bitip tükenmek bilmiyordu. Görünürde ne bir köy, ne, hattâ bir ağaçlık.

Taşların arasından minare merdiveni gibi dik bir yoldan inmeğe başladık. Aşağıda, akşamın alacakaranlığı içinde kaplara bir servilik, etrafı çiftle çevrilmiş, çıplak bahçeler arasında tektük kulübeler, tahta evler görünüyordu.

İlk bakışta Zeyniler bana, hâlâ yer yer dumanları tüten bir yangın harabesi gibi göründü.

Köy deyince gözümün önüne, yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeğe yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi.

Köyün dar sokakları içine girmiştik. Evleri şimdi daha iyi görebiliyordum. Hani Kavaklar'da önüne ağlar serpilmiş, yağmurdan çürüyüp kararmış, Boğaz rüzgârlarından bir yana çarpılmış, viran balıkçı kulübeleri vardır; bu evler, ilk bakışta onları hatırlatıyordu.

Altılarında dört direktan ibaret ahırlar, üstlerinde asma merdivenle çıkılan bir iki oda. Herhalde, Zeyniler, şimdiye kadar işittiğim ve resimlerini gördüğüm köylerden hiçbirisine benzemiyordu.

Etrafı tahta perdelerle çevrilmiş bir bahçenin kırmızı kapısı önünde durduk. Yapraklarına varıncaya kadar siyah görünen bu köyde gördüğüm ilk renk: Bu kırmızı tahta oldu!

Eskilikten delik deşik olmuş kirli kaplamalar, yağmurdan çürümüş, tahtaları sarkmış simsiyah bir tavan, bir köşede içine kırık dökük konmuş ocak, ötede çarpık bir kerevet. Demek bundan sonra, hayatım bu odada geçecekti!

Karşımda korkunç bir mezarlık vardı. Tepelerinde, hâlâ akşam ışıkları sönmemiş serviler, sıra sıra mezar taşları, daha aşağıda sazlıklar içinde donuk parlayan su birikintileri" (s.142-146).

Bu tabii mekân ve sosyal çevre şartları en yüksek bir ideali ve idealizmi dahi iflâs ettirecek derecede kötüdür. Nitekim Feride de ilk anda birden bir uçurumun başında uyanmış gibi olur. İşte bu noktada onu kurtaran bazı moral güçler vardır: Tahammül, yerine göre tevekkül, sonra cesaret ve nihayet ümid ve tesellinin tükenmez kaynağı olan irade gücü. En imkânsız ve dayanılmaz görünen çevre şartları içinde bile kendine psikolojik telâfîler ve tatminler bulma iradesi. Dame de Sion mezunu Feride ilk günlerin başdöndürmesinden bu sayede kurtulur, hayatla yeniden barışır, her şeyi tekrar sevmeye başlar. Hatta yine bu sayede uğradığı aşk ihanetini bile

unutmaya, nişanlısından eskisi kadar nefret etmemeye hazırdır.

Feride'nin Zeyniler'de hatıra defterine yazdığı ilk satırlar şunlardır:

"Bu sabah hesabettim. Ben, Zeyniler'e geleli, aşağı yukarı, bir ay olmuş. Bu bir ay, bana şimdi on yıldan daha uzun görünüyor. Şimdiye kadar defterime bir şey yazmak istemedim. Daha açıkçası bundan korktum.

İlk günlerin titiz ümitsizliği içinde, kimbilir, ne münasebetsiz şeyler yumurtlayacaktım? Halbuki artık buraya alışmağa başladım, Sör Aleksî'nin hiç dilinden düşürmediği bir söz vardı: 'Kızlarım, ümitsiz hastalıkların, mukadder felâketlerin son bir ilâcı vardır: Tahammül ve tevekkül. Elemlerde bir gizli şefkat var gibidir. Şikâyet etmiyenlere, kendilerini güler yüzle karşılayanlara karşı daha az zalim olurlar'.

Çalıkuşu, bu sözleri daima gülümsiyerek dinlerdi. Halbuki şimdi onları doğru buluyor ve gülmeğe cesaret edemiyordu.

Zeyniler'deki bir ay içinde öyle saatlerim oluyordu ki, bunalıyordum: 'Uğraşmak beyhude! Daha fazla dayanamayacağım!' diyordum. İşte o zaman, Sör Aleksî'nin bu peygamberce sözleri imdadıma yetişiyordu. İçim kan ağlarken gülmeğe, şarkı söylemeğe, ıslık çalmağa başlıyordum. O kadar ki, kalbim, nihayet bu neşenin yalanına inanıyor, suya konan kuru çiçekler gibi tütüye tütüye canlanmağa başlıyordu.

Sonra, etrafımda yaşayan şeylerde teselli aramağa koyuldum. Elime geçirdiğim taze bir yaprağı yanağıma, dudaklarıma sürüyor, bahçede bulduğum cılız bir kedi yavrusunu göğsüme bastırıyor, nefeslerimle ısıtuyordum. Daha olmazsa kendi kendime: 'Feride, aptallığın lüzumu yok. Biraz gayret. Biliyorsun ki, yaşamak için artık gülieryüzden, cesarettten başka sermayen kalmamıştır' diyordum.

Bu neşenin uydurma, uçucu bir şey olduğu malûm. Varsın öyle olsun. Kapalı bir mahzene sızan bir ışık parçası, yıkık bir duvarın taşları arasında açmış sıska bir çiçek, her şeye rağmen bir varlık, bir tesellidir.

Bugün Cuma, mektep yok. Birkaç günden beri yağın yağmurlar durdu. Sonbahar, dışarıda son bir ayrılık bayramı yapıyor. Uzaklardaki sıra dağlar, sazlıktaki sular da güneşe karşı gülümsüyor gibi. Hattâ, serviler, mezar taşları bile korkunç sertliklerini kaybetmiş gibi görünüyorlar. Kendimi derin yokluyorum, görüyoruz ki, alışmağa, hatta bu karanlık ve can sıkıcı memleketi biraz da benimsemeğe başlamışım" (s.149-150).

Bu psikolojik mânâda kendi içinde bir "yeniden doğuş"tur. Sosyolojik mânâda "birlikte mensubiyet ve cemaat duygusu"na sahip olmaktır. Feride'nin başarısı, özellikle bu duyguyu çabuk hissetmiş olmasındandır. Bunun içindir ki taşraya düşmüş şehirli aydın trajedisini yaşamaz, kendini bir inziva mahpusluğuna mahkûm etmez, köy çevresi de olsa, orada "asosyal" bir varlık haline gelmez. Yalnızlığını bir azap haline getirinceye kadar kendi ümitsiz duyguları ve imkânsız hayalleri içine hapsolmaz. Çünkü anlar ki insan cemiyet içinde, cemiyete tâbi ve cemiyetle birlikte mevcut ve mesut olan bir varlıktır. Cemiyet duygusu ve ihtiyacı onda doğuştan vardır. Sosyal bağlarını kaybettiği anda tek başına kalan

"münzevî fert Allah ile veya tabiatla ünsiyet halinde başka bir cemiyet bulabileceğini tahayyül eder ve bir nevi kendi kendini cezalandırma fikrinin tasallutu ile buna sürüklenir. Başlangıçta deli değilse bile sonunda olur. Hayatı yaşanabilir hale getirmek için normal olarak insan sosyal münasebetlere sahip olmak zorundadır." (9)

Feride'nin ilk defa Zeyniler'de farkına vardığı ve o sayede muvaffak olduğu sosyal ve sosyolojik vâkıa budur.

Feride idealist bir öğretmen değildir. Onu uzak bir köyde öğretmenliğe sürükleyen şartlar sadece tesadüflerdir, fikirler değil. Onun köylü sınıfı, köy kalkınması, ezilmişlik, geri kalmışlık gibi sosyal ve doktriner düşünceleri yoktur. Fakat her öğretmenin bilmesi gereken bir şeyi çok iyi bilir: Öğretmenlik "kutsal", "Tanrısal" v.s.

9) Cemiyet, R. M. Maclver-Charles H. Page, (Çeviren Amiran Kurtkan) 1000 Temel Eser, İstanbul 1969, s.14

cinsinden bir meslek değil, hiçbir meslekle kıyaslanmayacak derecede bir "insan" ve "insanlık" mesleğidir. Bunun mânâsı, karşısındaki kitleyi bir eşya, bir tabiat objesi gibi değil, bir "sujet" gibi görmek, yahut onu "sujet" yapmaktır. Ham zihinlerin ve dümdüz ruhların teşkil ettiği bir yığına şekil vermek, bu yığından ayrı ayrı şahsiyetler çıkarmaktır.

Bu nasıl olacaktı? Umumiyetle zannedildiği gibi müfredat programlarıyla ve onları dolduran bir yığın kuru kitabî bilgiyle mi? Böyle olsa dahi bunların uygulanıp kazandırılacağı köy çocukları nasıl bir ham malzemesidir ki onun bir takım objektif prensipler ve metodlarla işlenmesi mümkün olabilsin?

Feride'nin hatıra defterinde şu satırlar vardır:

"Onlara (öğrencilere) biraz hayat ve neşe de vermek istiyordum. İşte bu bir türlü kabil olacağına benzemiyor.

Bu köyün evleri, sokakları, mezarları gibi çocuklarında da siyah bir neşesizlik var. Renksiz dudakları gülmek ne olduğunu bilmiyor, durgun gözleri ağır bir melâl içinde ölümü düşünüyor gibi" (s.156).

Bu öğrenciler adeta ölümün çocuklarıdır. İçlerinde hiçbir dünya emeli kalmamıştır. Musikîleri ölüm, tabut, teneşir, zebani, kabir gibi korkunç kelimelerle dolu, ilahîler, oyunları ise bir çeşit cenaze piyesleridir. Böyle olmalarında Feride'den önceki yaşlı öğretmen dindar Hatice Hanım'ın her vesileyle onlara ölüm ve ahiret hikâyeleri anlatmasının tesiri olmuştur.

Feride devam eder:

"Mektebe teneffüs usulünü de koyduk. Çocukları yarım saatte, bir saatte bir bahçeye çıkarıyorum, eğlenceli, meraklı oyunlar öğretmeğe uğraşıyorum. Nedense bir türlü bunlardan tad duymuyorlar. O vakit çaresiz, onları kendi hallerine bırakarak bir köşeye çekiliyorum.

Bu mihnet çekmiş, yaşlı başlı insanlara benzeyen yorgun çehreli, donuk gözlü kız çocukları" (s.158).

Feride'nin ilk günlerdeki insan malzemesi budur. Bu ham madde nasıl işlenecektir? Sadece bilgi aktarmak demek olan öğretimle mi yoksa ruhları ve zihinleri şekillendirme, davranış tarzları kazandırma (formasyon) gayesi güden eğitimle mi? Öğretmen Feride ikincisini seçer. En derin beşerî duygular olan sevgi, şefkat, merhamet, müsamaha hisleriyle hareket eder. Bir öğretimde "alturisme" -diğergâmlık, kendisinden verme- bu demektir. Bu duyguların iki kelimeyle özü ve özeti "insan sıcaklığı" dır. Feride'nin öğrencilerine ve köy çevresine yaklaşım tarzı budur. Başka hiçbir Türk romancısının eserinde bu insan sıcaklığı yoktur. Reşat Nuri'nin ve Feride tipinin o kadar sevilmesinde en büyük pay şüphesiz bu duygunundur. Nitekim

Feride'nin öğretmenlikten anladığı da budur:

"Bu bulanık, durgun gözlü, karanlık ruhlu çocuklarda biraz düşünce, bir parça yaşamak zevki uyandırmak" (s.165).

Altı çizilmesi gereken bu cümle hakikatte daima geçerli bir eğitim prensibidir. Bunu anlayan bir öğretmen öğrencilerini de, kendini de kurtarır, mesut olur. İnsanı, hele çocuğu değiştirmek, mesut etmek ancak yine insanla ve insanlıkla mümkündür. Öğretmenliğin başka hiçbir meslekte görülmeyen asıl rolünün burada aranması gerektiğine başka bir delil aramak beyhüdedir.

İç içe üç plan, ferdî-meslekî-beşerî planlar dahilinde bir bütünlük teşkil eden öğretmenlik mesleği bir hayat prensibi, bir yaşama tarzı haline getirilmedikçe, "insan sıcaklığı" gibi onun vereceği "yaşama zevki ve sevinci" de sınıf içinde ve dışında hakim duygu yapılmadıkça bu meslekte ne başarılı, ne de mesut olmanın imkânı vardır.

Roman hayata tutulmuş bir ayna, bir hayat sanatıdır. Hayattaki insanlar romana geçerken belki değişik, fakat yeni ve hususî bir karakter kazanırlar, bazan da örnek tipler haline gelirler. **Çalığı** romanı ve onun kahramanı Feride'nin, bu öğretmen genç kız tipinin "romanesk" ve "mitik" şahsiyetiyle 68 yıl önce verdiği bir ders vardır. Bu ders öğretmenliğin saadet felsefesidir.